

GRADUL DE ÎNVECHIRE A FRAZEOLOGISMELOR CU DOUĂ SAU MAI MULTE ARHAISME

Lilia TRINCA,

dr., conf. univ.,

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Summary: *In traditional linguistics, phraseological units belong to the segment of natural language use which is opposed to creativity: they are stable, ready-made word combinations. They often conserve phonetic, grammatical, archaic lexical elements, constituting a historical result of language evolution, and, paradoxically, of language creativity. Semantic opacity, as well as syntactic "freezing", catalyses the phenomenon of preservation in the structure of phraseological units not only of one archaism, but also of two or more. Though small in number, the Romanian language contains such linguistic entities. The preservation of archaic elements in phraseology becomes possible due to their stability and idiomatic character, while the existence of entities with several archaisms implies the idea that these traits are scalar notions, that is, they have a much higher degree in these phraseological entities.*

Cuvinte-cheie: *frazeologism, arhaism, idiomaticitate, solidaritate lexicală, lexem determinant, lexem determinat.*

În lingvistica tradițională, frazeologismele aparțin aceluși segment de utilizare a limbii naturale, care e opus creativității: or, ele reprezintă asocieri stabile, „osificate” de cuvinte, care se repetă „de-a gata”. Ele conservă de multe ori elemente fonetice, gramaticale, lexicale arhaizate, constituind un rezultat istoric al evoluției, dar și, oricât de paradoxal ar părea, al creativității limbii. Opacizarea semantică, dar și „înghețarea” sintactică catalizează fenomenul conservării în structura frazeologismelor nu doar a unui singur arhaism, dar și a două sau mai multe. Limba română atestă asemenea entități lingvistice, deși puține sub aspect cantitativ. Dacă menținerea elementelor arhaice în cadrul frazeologismelor devine posibilă datorită *stabilității* și *idiomaticității* lor, atunci existența entităților cu mai multe arhaisme implică ideea că aceste trăsături sunt noțiuni scalare, adică au un grad net sporit în cazul acestor entități frazeologice. Astfel, expresiile de genul *A căuta (a întoarce, a umbla cu) chichițe și dulapuri, a afla gros pe gros, moși pe groși, a spune (a povesti, a îndruga, a promite) (la) moș pe gros, a-și lua tainurile și merticurile, cum e peșchirul și mundirul, netegea pe ipingea, de la vlădică până la opincă, a slobozi făgăduință, a ajunge (a fi, a se băga) slugă la dârloagă, a slobozi poghiazuri, a ajunge (a fi, a se băga) slugă la dârloagă; a fi (a intra, a se tocni etc.) slugă fără (cu) simbrie* ș.a. se caracterizează printr-un grad maxim de fuziune formală și semantică. Nu e suficient ca aceste îmbinări de cuvinte să aibă un sens unitar, formă fixă și să fie consacrate de uz, ele trebuie să posede un grad maxim de contopire în plan semantic. În consecință, aceste îmbinări de cuvinte își pierd totalmente identitatea inițială a elementelor lor componente, ultimele re-dobândind, la un loc, o identitate nouă, diferită de cea inițială. „Când semnificația generală a unei îmbinări de cuvinte, menționează Casia Zaharia, nu este comprehensibilă sau nu poate fi derivată din componentele frazeologismului, îmbinările sunt nemotivate, iar îmbinările complet nemotivate sunt idiomatice” (Zaharia 2007: 225). Gradul maxim de *idiomaticitate* asigură frazeologismului posibilitatea conservării a două sau mai multe elemente anacronice, neconforme normelor actuale ale limbii. Interdependența dintre elementele componente ale frazeologismelor ce conțin mai multe arhaisme se caracterizează, firește, printr-un anume specific. Astfel, am putea găsi puncte de tangență între acest gen de frazeologisme și *solidaritățile lexicale* (E. Coșeriu), adică implicațiile

sintagmatică între cuvinte (Porzig) sau „determinarea conținutală a cuvântului cu ajutorul clasei, arhilexemului sau lexemului, în sensul că o anumită clasă, un anumit arhilexem sau lexem se include în conținutul respectiv în calitate de trăsătură diferențială”⁶⁸. *Solidaritatea lexicală* reprezintă o relație orientată: bunăoară, unitatea lexicală franceză *aquillin* se folosește numai cu privire la nas, însă despre nas se poate spune și altceva, decât *aquillin*. Rolul *lexemului determinat*, în cazul frazeologismelor cu elemente arhaice, l-ar avea elementul-cheie – arhaismul, iar celelalte elemente componente ar reprezenta *lexeme determinante*. Distincția frazeologismelor de solidaritățile lexicale constă în faptul că între lexemul determinat și cele determinante nu există numai o dependență de sens⁶⁹, dar și o determinare lexicală, precum și implicații de ordin sintagmatic: de exemplu, elementul *boale* implică obligatoriu *a băga (în)*; *ișlic* – *a călca pe colțul (la coada)*; *roate* – *a pune (pe)* sau, eventual, *a băga bețe în...* ș.a.m.d. Dacă în cazul frazeologismelor cu un singur arhaism există doar o determinare unilaterală (elementul *boale* îl implică obligatoriu pe *a băga*, nu și viceversa), atunci în cazul frazeologismelor cu mai multe arhaisme, care la fel reprezintă o relație orientată, există o determinare bilaterală⁷⁰. Bunăoară, în frazeologismul *cum e peșchirul și mundirul*, constituentul *peșchir* implică (atât la nivel lexical, cât și la cel sintagmatic) constituentul *mundir* și viceversa: *mundir* implică (presupune în contextul apropiat) elementul *peșchir*; componentul *netegea* determină apariția imediată în discurs a cuvântului *ipingea* și viceversa (din frazeologismul *netegea pe ipingea*); *vlădică* – pe *opincă* și invers (din frazeologismul *de la vlădică la opincă*) etc. Asemenea determinare lexicală reciprocă sau încrucișată între componenții frazeologismelor constituie premisele pentru „cimentarea” frazeologismului, caracterizat prin *indestructibilitate* și *non-*

⁶⁸ Termenul de *solidaritate lexicală*, preluat de la Porzig, aparține lui Eugen Coșeriu (pentru detalii, a se vedea (Coșeriu 1992: 37-45).

⁶⁹ Lexemele determinante în cadrul solidarităților lexicale sunt acelea „al căror sens e prezent integral sau în formă de arhilexem ori clasem în alte lexeme în calitate de trăsături diferențiale” (Coșeriu 1992: 41).

⁷⁰ Determinarea poate fi și trilaterală (dacă în componența frazeologismului intră trei arhaisme) sau multilaterală, în funcție de cantitatea de arhaisme din structura frazeologismului.

compoziționalitate, și, drept consecință, mărirea gradului de sudură între elementele lui componente.

Suprapunerea arhaismelor contribuie la sporirea ponderii elementelor în cadrul frazeologismului: ele devin elemente-cheie – pivot sintactic – ce determină semnificația expresiei în întregime. Mai mult, ele oferă frazeologismului un colorit deosebit și o valoare stilistică inconfundabilă. Majoritatea acestor frazeologisme se caracterizează printr-o distinctă apartenență stilistică (ele aparțin stilului beletristic și colocvial). Indiscutabil, asemenea componente opace, sub aspect semantic, constituie obstacole în calea motivării sensului frazeologic și, de aceea, susțin caracterul lor idiomatic. Gradul sporit de „saturație” a frazeologismelor cu diverse elemente arhaice nu implică, în mod obligatoriu, un grad avansat de învechire a însuși frazeologismului și apropierea lui de patrimoniul pasiv. Frazeologismele care conțin un singur sau câteva arhaisme în componența lor pot aparține atât lexicului activ, fiind cunoscute și întrebuințate de majoritatea vorbitorilor limbii, cât și, în aceeași măsură, celui pasiv. În această ordine de idei, aceste frazeologisme se apropie mult de frazeologismele constituite din elemente aparținând lexicului activ, private de arhaisme, care, de asemenea, se pot arhaiza și ieși din uz (cf. *a pune cuiva odihnă, a face pradă, nu târzie vreme, a lega tabără, a lăsa la vatră* etc.). Pe de altă parte, frazeologismele arhaice cu două sau mai multe arhaisme pot rămâne foarte productive și frecvent utilizate. Cf. *Și mergând din sus la vale, / Rămânem iuft de parale* (A. Pann, 260); *Dăm cu paloșile în sus și care o fi drept, ăla drept să rămână, și care o fi vinovat, să pice paloșul pe el, să-l omoare* (Tinerețe fără bătrânețe, 193); *Ale mele (bucatele) le consider mai speciale și, atunci când fiicele sau rudele trebuie să ne pice pe oștețe, insist ca eu să fiu bucătarul* (Timpul, 21 martie, 2003, 13); *Unde să stea ea la vorbă deșartă cu oamenii și cu femeile curții, sau cu străinii carii veneau să-și ia tainurile și merticurile?* (P. Ispirescu, 321); *Încălecai pe un cocoș / Să vă spui la moș pe gros* (P. Ispirescu, 11); *Dragul meu Greucene, răspunse împăratul, nu pot să schimb nici o iotă, nici o cirtă din hotărârea mea* (P. Ispirescu, 17) etc.

Putem menționa, de asemenea, că prezența sau absența elementelor arhaice în structura frazeologismelor nu se află într-o legătură directă cu gradul de utilizare a lor, ba, dimpotrivă, atestăm chiar o discrepanță între

răspândirea (mai bine zis, ne-răspândirea) unității lexicale arhaizate și răspândirea unităților frazeologice ce o conțin, nesesizate drept anacronisme. Firește, multe din frazeologismele ce conțin mai multe arhaisme sunt învechite și căzute în desuetudine definitiv (*c-un finic tot calic; cum e peșchirul și mundirul; a-i pica poclon cuiva; a pica paloșul pe cineva; a-i arăta cuiva (a vedea, a ști) câte parale face șfanțul; un ort, un zlot, un tult și o oală de unt; cot de-un ort și ață de-un zlot ș. a.*), dar există și frazeologisme ce aparțin lexicului activ (*a spune moși pe groși; de la vlădică până la opincă; nu face daraua cât ocaua, sau mai mare daraua decât ocaua; netegea pe ipingea etc.*). Totuși, gradul de „învechire” a frazeologismului nu depinde de prezența în structura lui a arhaismelor, ci de alți factori, precum ar fi dispariția realiei denumite de frazeologism (cf. *a lega tabără* „a înconjura tabăra dușmanului”), concurența cu un alt frazeologism sau unitate lexicală (cf. *a face pradă – a fura; a pune cuiva odihnă – a întrerupe (o acțiune); a-și da solia – a da socoteală*) ș.a. Specificul acestor frazeologisme, caracterizate prin amalgamarea mai multor „ingrediente” – fixitate, non-compoziționalitate, unitate semantică, opacizare sporită, un grad maxim de idiomatizare – nu știrbește deloc din expresivitatea lor, ba dimpotrivă, o accentuează.

Referințe bibliografice

Zaharia, C., *Modele frazeologice în limbile germană și română* În Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate*. Volum omagial Stelian Dumistrăcel, Iași, Institutul European, 2007, pp. 219-228
Coșeriu, E., *Solidaritățile lexicale* În *Revistă de lingvistică și știință literară*, 1992, 5, pp. 37-45

OPERE

Pann, A. *Povestea vorbii*, Chișinău: Editura Hyperion, 1992
Tinerețe fără bătrânețe, Basme populare românești, București, Editura pentru Literatură, 1961
Ispirescu, P. *Făt-Frumos cu părul de aur*, Chișinău, Editura Știința – Venus, 1994.